

Марк СОКОЛЯНСЬКИЙ, Вікторія ЦИБУЛЬСЬКА

Спогади, спогади... Як багато значили вони для творчого самовиразу Джозефа Конрада — письменника з такою незвичайною біографією! Він походив із шляхетської польської родини, велику частину свого свідомого життя провів на морі як матрос і морський офіцер, а всесвітньої слави набув як англійський письменник.

«Кожна генерація має свої спогади», — неодноразово підкреслював він, висловлюючи у цій короткій фразі пафос свого

ная: які ранні враження визначили ставлення письменника до землі, де минули перші сімнадцять років його життя, яким чином відбилися ці враження в його книжках?

Конрада небезпідставно зараховують до блискучої плеяди англійських неоромантиків. Він сам називав романтизмом «той серпанок, який пам'ять накидає на події минулого», і саме так розумів природу власного романтизму. У цьому контексті особливе значення відіграли в його

УКРАЇНСЬКІ РЕМІНІСЦЕНЦІЇ ДЖОЗЕФА КОНРАДА

розуміння пам'яті як одного з найважливіших джерел та інструментів літературної творчості. Нагадаймо: книга «Дзеркало морів» має підзаголовок «Спогади та враження», новела «Караїн» — «Спогади». Пам'ять продиктувала письменникові фбульну першооснову багатьох його новел та романів: «Лагуна», «Душа воїна», «Серце темряви», «Тіньова риса», «Юність» (автор називав її «звершення пам'яті»).

Свою автобіографічну книгу він визначив як «Літопис життя» («A Personal Record»)...

У «Літописі...» автор прямо пише про особливе значення дитячих та юнацьких вражень для дорослих людей і в першу чергу — для творчих особистостей: «Те, що може здаватися світові найбільш загадковою стороною письменницьких натур у зрілі роки, є насправді невідомим відтінком на тихий голос того неблаганного минулого, від якого — хай опосередковано — походять їхні характери та їхня творчість».

У кожної людини враження дитинства та юності пов'язані, головним чином, з її батьківщиною. Біографи не раз робили спроби однозначно назвати батьківщину Теодора Юзефа Конрада Налеча Коженівського, відомого читачам багатьох країн під псевдонімом Джозеф Конрад (1857 — 1924). Це, безперечно, Польща: до польської дворянської інтелігенції належали його батьки. **Культурологічно** — теж, очевидно, перш за все Польща: навіть псевдонімом своїм, як і одним з імен, зобов'язаний він був героєві поеми Адама Міцкевича «Конрад Валенрод».

Але ж існують ще й інші підходи до цієї проблеми. Наприклад, **географічний** або **етнографічний**. Яка земля була рідною для людини, що народилася у Бердичеві, встигла пожити в Житомирі, Чернігові, Львові, Києві, Новофастові... Поділля? Прикарпаття? Київщина? І головне питан-

ня: творчій еволюції спогади дитинства та юнацтва.

Важко перелічити усі численні біографічні зв'язки великого письменника з Україною. Ось деякі, найістотніші з них. Батько Джозефа Конрада, польський літератор Аполлон Коженівський народився під Києвом, навчався у Житомирській гімназії. На Україні жили найближчі родичі Конрада — зокрема, брат його матері («вуйко») Тадеуш Бобровський з родиною; після смерті Аполлона Коженівського Тадеуш став опікуном і на довгі роки найкращим другом Конрада. В дядька у Новофастові, а пізніше у Казимирівці (Київська губернія) Конрад подовгу гостював. У родинному маєтку Бобровських в Оратові (недалеко від Вінниці) вінчалися свого часу батьки письменника, на чернігівському цвинтарі було поховано його матір. Дев'ятирічним хлопцем вперше побачив він Київ, в одинадцять вперше відвідав Львів. Через рік після смерті батька він потрапляє до Львівського пансіону для хлопчиків. Саме з Львова у 1874 році їде юнак до Кракова, а звідти — до Марселя, щоб розпочати життя моряка. Але й живучи у Західній Європі, не забуває батьківщини і двічі навідує свого дядька у Казимирівці.

Навіть перелік українських міст та сіл, де жив, перебував, бодай якусь хвилину, Конрад, досить репрезентативний. Та справа не у кількості географічних назв, але в тому, який слід залишили вони в душі юнака, як позначилися на становленні його як письменника. Наведемо ще кілька рядків з «Літопису життя».

«...Незабаром відкрив я, що всі обличчя в домі та у селі — суворі з довгими вусами мужі, юнаки із вкритими пушком щоками, біляві діточки, гарні, засмаглі, широкоброві жінки біля дверей хат, — усі вони були такі знайомі мені, ніби я знав їх усіх з дитинства, а дитинство моє було буквально позавчора...»

За цим спостереженням постає шире почуття митця, для якого постаті українських селян являли не екзотику, а щось справді рідне, знайоме з дитячих років. Почувши тоді ж таки звертання «брат», «брате», Конрад записує, що «така форма звертання була запозичена з мови наших селян і служила повсякденним виразом доброго ставлення у хвилини припливу ніжних почуттів...»

Специфічною рисою пам'яті літньої людини є здатність згадати найприємніше та найголовніше за довгі роки життя. П'ятдесятишестирічний письменник згадував своє дитинство, Україну — її простори та її людей. Змальована Конрадом картина зимового українського села вражає не тільки точністю деталей, а й далеким від байдужості ставленням людини, котра побачила цей пейзаж і закохалася в нього ще у дитинстві:

«... За селом, у повній темряві зимової ночі лежать розлогі, безмежні поля — не пласка та сувора рівнина, але добра, родюча земля з неглибокими, заокругленими борознами, зараз цілком білими, з чорними плямами лісу в западинах...»

Подібні фрагменти в конрадівській автобіографії не поодинокі. Ці улюблені автором пейзажі гармоніюють в його сприйнятті з людьми, котрі живуть у змальованих селах, — чітко окреслені образи, невід'ємна частка багатого на події життя письменника. Тож під час своїх пізніших поїздок по Україні він дивився на цих людей аж ніяк не очима туриста. Деякі з дитячих вражень не тільки закріпилися у пам'яті як «аура дитинства», але також дали матеріал для подальшої літературної творчості.

Влітку 1866 року Аполлон Коженювський вирядив свого сина до Новофастова погостювали у «вуйка». З тим новофастівським літом пов'язані спогади хлопчика, які через сорок п'ять років виринули у Конрадовій новелі «Князь Роман». Саме в домі дядька Тадеуша, вийшовши з класної кімнати до більярдної, дев'ятирічний Юзек зустрів князя Романа Сангушка, який був другом діда Конрада і про якого нерідко згадували в родині Коженювських. У своїй новелі «Князь Роман» прозаїк повертається до тих дитячих вражень, описуючи не тільки старого польського аристократа, але й українське село з його мальовничим зимовим краєвидом — рідним для письменника і водночас цілком екзотичним для його британських читачів:

«... То був кінець зими. Велика галявина перед будинком була чистою та рівною, як альпійське сніжне поле. Біла пухка поверхня, що виблискувала на сонці, немов укрита діамантовим пилом, плавно спускалася до озера — видовженої, ніби змія, смуги емерзлої блакитної води, яка виглядала твердішою за землю. Холодне яскраве сонце ковзало низько над хвилястим горизонтом, утвореним величезними

сніговими заметами, серед яких українські села залишалися невидимими, немов човни, сховані між морськими хвилями. І все навкрути дишло спокоем...»

Цей зимовий пейзаж перегукується з картиною української зими, яку знаходимо в «Літописі життя» — книзі, що з'явилася роком пізніше цитованої новели. Змальовуючи подорож з Києва до Казимирівки під час відвідин України у 1890 році, письменник-моряк відверто милується рідним краєм:

«... І знову я спостерігав, як сонце сідало на рівнину; точнісінько так заходило сонце у подорожах мого дитинства. Воно сідало, повне, темно-червоне, на наших очах потопаючи у снігах, ніби воно сідало в море. Минуло двадцять три роки відтоді, як я востаннє бачив на цій землі сонце на вечірнім пружі. Ми їхали в темряві, що швидко впала на блакитно-сірі простори снігів, аж поки з білої пустелі, поєднаної із зоряним небом, не звелися чорні тіні — ряди дерев біля українського села...»

Неабияка зацікавленість характером українського селянина, що відчутна в його автобіографічній книзі, певною мірою реалізувалася у ранній новелі Конрада «Емі Фостер». Справжнім героєм неспішної розповіді став чоловік заголовної героїні оповідання Янко Гураль, якого численні західні дослідники творчості Конрада характеризують як «польського горця з австрійських Карпат». Між тим сам прозаїк пише досить чітко, не залишаючи простору для дослідницьких фантазій: Янко — «горець із східного (підкреслено нами. — М. С., В. Ц.) пасма Карпат», тобто українець-гуцул.

Сільський лікар Кеннеді, від особи якого ведеється розповідь у новелі, називає Янка Гурала «castaway». Це слово має два значення, й обидва добре пасують до особистості й долі героя. По-перше, він «той, хто потрапив у корабельну аварію»: Янко плыв до Америки та після катастрофи на півночі Європи був викинутий на британський берег. По-друге, він — «вигнанець», «ізгой», чужий у країні, в якій опинився з веління долі.

«Тут усе було не таке, як в його країні. Небо і вода були іншими... Навіть трава і дерева були не такими...» Оточуючі його обличчя були «такі закриті, такі загадкові й такі мовчазні, немов обличчя мертвих, які володіють знанням, неприступним для живих людей». Герой новели відчуває холодність і навіть ворожість нового для себе середовища.

Оповідник згадує, що для Гурала, який «нічого не знав про світ, Англія залишилася невідкритою країною. Мав минути певний час, поки він вивчив її ім'я». Сам же він залишався тут «страченим чужинцем, безпорадним, незбагненим, таємним з походження»; такі люди стають «об'єктом підозр, неприязні чи страху» серед аборигенів. Автор порівнює Янка з твариною, що потрапила до тенет.

Лаконічно описуючи страждання головного персонажу, Конрад не може утриматися від деякої естетизації його образу. На противагу «важким» місцевим британцям — Янко, «стрункий, легконогий». Згадуються його «швидка, летюча хода», «смугляве обличчя» і навіть манера носити капелюха набакир, а куртку — на одному плечі, «подібно до гусарського доломана». За спогадами сільського лікаря, Гураль навчився розмовляти досить вільно англійською мовою, але говорив так «м'яко, співучо», що звичайнісінькі англійські слова в його вимові справляли враження «якоїсь неземної мови».

Мотив самотності героя, ситуація маргінальності буття, пов'язані з його особистим досвідом, вабили Конрада-письменника. В «Емі Фостер» цей мотив визначає центральну проблему твору.

Становище чужинця на заході Європи, художньо проаналізоване в новелі, зачіпає й етичний момент, який завжди мав велике значення для Конрада. Від перших днів свого життя в Англії Гураль вражений бездушним ставленням до чужинця, який сприймається аборигенами просто як жебрак. З точки зору героя, оповідника та письменника, ця обставина ніяк не може служити виправданням людської байдужості чи навіть жорстокості. Лікар Кеннеді згадує — звичайно, зі слів самого Янка: «... в його країні до жебраків — навіть тоді, коли їм нічого не давали — зверталися по-доброму. Дітей в його країні не навчали кидати камінням у тих, хто потребує співчуття...» Янко широко здивований, чому люди тут такі немилосердні, а діти агресивні? Вони ж бо живуть в країні, «де шляхи нагадують садові доріжки, а зовнішній вигляд людей, особливо у неділю, свідчить про їхній добробут».

В оповіданні акцентується мотив психологічної несумісності Янка і місцевих жителів, які вразили його тим, що ніколи не посміхалися, а їхня «неймовірна самотність, здавалося, впала на них із свинцевого зимового неба, на якому ніколи не з'являлося сонце». Янко не міг звернутися до жодного з них і не сподівався, що хтось зрозуміє його. Він навіть засумнівався, «чи то християнська країна взагалі», до такої міри все відрізнялося від знайомого, рідного. І не дивно, що перша дівчина, яка подає йому кусень хліба у цій незнайомій землі, здається йому схожою на ангела і стає згодом його дружиною, хоча й вона неспроможна до кінця зрозуміти Янкову душу.

Ім'ям цієї жінки і назвав письменник новелу, яка, між іншим, у польському перекладі друкувалася під назвою «Янко Гураль», і така зміна акценту мала, звичайно, свій сенс. Мимоволі виникає асоціація з драмою польського письменника XIX ст. Юзефа Коженівського «Карпатські гуралі» (1843 р.), що її майже через півстоліття після написання переклала українською мовою Софія Тобілевич, актри-

са, перекладачка та дружина славетного українського драматурга.

Читаючи історію Емі Фостер, забуваєш, що оповідання належить перу метра англійської літератури і поляка з походження, з такою симпатією, розумінням і співчуттям змальовує автор українець, який потрапив на чужину.

Українські ремінісценції британського письменника — це передусім факти його біографії, як ми вже зазначали. На Україні знайомиться він з англійською класикою та з європейською літературною мариністикою. У Чернігові через рік після смерті матері читає юний Конрад у кабінеті свого батька Аполлона Коженівського перекладені останнім на польську мову комедію Шекспіра «Два веронці» та роман Віктора Гюго «Трудовники моря». У 1868 році під час свого першого перебування у Львові пише Коженівський-син свій перший літературний «твір» польською мовою — патріотичну п'єсу «Очі короля Яна Собеського». Там же, у Львові, хлопчик вперше побачив карту Африки і замислив один з найекзотичніших маршрутів свого дорослого життя:

«... Дивлячись на тогочасну карту Африки і водячи пальцем по білих плямах на означення нерозкритих таємниць цього континенту, я сказав собі з цілковитою певністю та дивовижним нахабством, якого немає у моєму характері зараз: «Коли я виросту, то поїду туди».

Він таки здійснив цей намір, здійснивши плавання до Африки, в результаті якого з'явилася «Серце темряви» — одне з найвідоміших творіннь письменника. Варто нагадати, що останнім часом ця повість переживає новий злет своєї популярності, завдяки успіхові чудового фільму американського режисера Френсіса Форда Копполи «Апокаліпсис нашого часу», сюжет якого побудовано на підставі «Серця темряви».

До рідних місць, де визрівали сміливі життєві та творчі плани, Конрад звертався неодноразово — у думках, книжках, мандрах. Вже будучи британським моряком, він двічі відвідав Україну — навесні 1890-го та у серпні 1893 року. Збирався й утретє — 1914 року, мріючи показати країну свого дитинства синам Борису та Джону, проте перешкодила перша світова війна... Але зв'язок його з Україною на цьому не перервався: хоча й з деяким запізненням, та все ж українському читачеві пощастило познайомитися з творчістю свого земляка.

Мусимо з жалем зазначити, що українські шляхи видатного письменника і досі лишаються недослідженими, зокрема, навіть у найновішій п'ятитомній чудово оформленій англomовній «Енциклопедії України», що побачила світ у 1984 — 1993 рр. у Канаді, немає статті про Джозефа Конрада. Письменника, якого зродила Україна, звідки він пішов у безсмертя.